

УДК 378.011.3 – 051 : 159.922] : 37.014 – 048.35 (477)

Калугіна Т.В.

СУТНІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОНЯТЬ "РОЗВИТОК" І "САМОРОЗВИТОК" ПЕДАГОГА В УМОВАХ МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ

У статті досліджується проблема професійної діяльності сучасного викладача навчального закладу в умовах модернізації української освіти. Визначаються механізми професійного саморозвитку викладача з метою його швидкої адаптації, гнучкості в умовах переходу України до європейської системи освіти. Професійний саморозвиток педагога досліджується шляхом обґрунтування ключових дефініцій дослідження: "розвиток", "саморозвиток" з позицій філософії, психології, педагогіки. Процес саморозвитку особистості та його результати визначаються двома факторами: здатністю особистості до діяльності "зі знанням справи", тобто з якістю і рівнем його освіти та характером і ступенем втілення соціально-культурного досвіду в реаліях, з якими має справу суб'єкт діяльності.

Ключові слова: професійний саморозвиток, розвиток, саморозвиток, професійна діяльність, викладач.

Актуальність дослідження. Професійна діяльність сучасного викладача навчального закладу в умовах модернізації української освіти ускладнюється та поповнюється новим змістом. Вимоги постійного особистісного і професійного зростання є найважливішою умовою конкурентоздатності сучасного педагога. Адже саме професія педагога пов'язана із донесенням до широкого загалу новітніх досягнень у культурі, науці й техніці, найвищих норм та ідеалів. Для цього викладач повинен сам досягати високого рівня розвитку, що стає можливим лише завдяки невтомній праці над собою. Програми принципового оновлення системи освіти враховують сьогодні безперервність педагогічної освіти чи освіти впродовж життя. І мова тут іде не про здобуття освіти, а більшою мірою, про здатність викладача саморозвиватися з урахуванням вимог професії та сучасного суспільства.

Метою нашої статті є дослідження механізмів професійного саморозвитку викладача з метою його швидкої адаптації, гнучкості в умовах переходу України до європейської системи освіти.

Аналіз наукових досліджень. Вивчення проблеми професійного саморозвитку потребує виокремлення ключових понять, визначення похідних термінів до ключових понять, трансформації міждисциплінарних понять у систему педагогічного наукового знання.

Розглянемо спочатку ключові дефініції дослідження: "розвиток", "саморозвиток" з позицій філософії, психології, педагогіки.

Загалом "розвиток" передбачає зростання рівня організованості, що підвищує функціональну здатність у реалізації свого основного призначення в конкретних умовах. Для повнішого розуміння окресленої проблеми варто згадати, що у філософському аспекті розвиток розуміється як саморух явища, що визначається внутрішніми суперечностями й зовнішніми факторами; незворотна, спрямована, закономірна зміна матеріальних та ідеальних об'єктів. У тлумачному словнику "розвиток" трактується як процес, унаслідок якого відбувається зміна якості чого-небудь, перехід від одного якісного стану до іншого, вищого [7].

Бачиться особливо суттєвим те, що вчені розглядають розвиток, здебільшого, як процес руху від простого до складного, від нижчого до вищого, рух по висхідній лінії від старого якісного стану до нового, процес оновлення, народження нового; як процес росту і дозрівання організму, що відбувається в тісному взаємозв'язку з психічним розвитком, впливає на нього; як процес духовної зміни в усіх значущих для особистості галузях: в діяльності, у відбитті навколишньої дійсності, в пізнавальних процесах тощо.

Зважаючи на такий контекст, необхідно підкреслити, що розвиток людини відбувається в трьох основних напрямках: фізичному, когнітивному й психосоціальному. Фізичний розвиток – динаміка зросту, ваги, структури мозку тощо; когнітивний – охоплює розумові здібності й психічні процеси (сприйняття, пам'ять, мовлення, судження, уява); психосоціальний – розвиток особистості та міжособистісних стосунків (якості особистості та соціальні навички; стиль поведінки, емоційного реагування тощо).

Психологічні основи процесу розвитку особистості розглянуті такими науковцями, як: К. Абульханова-Славська, А. Адлер, Л. Виготський, В. Зінченко, І. Кон, А. Маслоу, К. Роджерс, С. Рубінштейн, Г. Цукерман та ін.

Для повнішого розуміння окресленої проблеми варто згадати що, Л. Виготського цікавив не тільки розвиток інтелекту і психіки в соціальному контексті, а й історичний розвиток знань і розуміння на рівні суспільства. Але найвагомим бачиться те, що намагаючись поєднати різні аспекти соціології, антропології, історії для поглиблення розуміння індивідуального розвитку, науковець дійшов висновку, що світ набуває для нас смислу лише через засвоєння значень, що поділяють навколишні люди. Л. Виготський вважав когнітивний розвиток індивіда пов'язаним із соціальним і культурним контекстом. Відтак, на думку вченого, складні знання набуваються через участь особистості в культурно значущій діяльності під керівництвом інших людей.

Однак, варто підкреслити, що за Г. Костюком, розвиток не обмежується кількісними змінами, зростанням того, що вже є, а містить "перерви безперервності", тобто якісні зміни. Таким чином, можна вважати, що розвиток – це процес і результат кількісних та якісних змін в організмі людини.

Опрацювання науково-теоретичних джерел відповідної проблематики дає змогу пересвідчитися що розвиток – це розгорнутий у часі процес кількісних і якісних змін в організмі та психіці людини, її мисленні, почуттях і поведінці, що є результатом біологічних процесів в організмі та впливів навколишнього середовища.

Виклад основного матеріалу. Цілком логічним продовження цього твердження стало виявлення, що розвиток особистості може відбуватися лише як саморозвиток, тобто особистість сама себе розвиває власними зусиллями, своєю активністю за участі інших людей, як зазначає у своїх дослідженнях Ф. Гноболін [6, с. 45]. За критерієм внутрішньої логіки розвитку / саморозвитку автор виділяє наступні етапи: стихійний саморозвиток у процесі оволодіння навичками самообслуговування в побуті під керівництвом і за допомогою близького дорослого; стихійний саморозвиток у процесі побутової, ігрової, трудової та інших видів діяльності як з дорослими, так і з дітьми; стихійно-свідомий саморозвиток у рольовій грі й у реалізації різноманітних захоплень; свідомий саморозвиток у зрілій творчості й самотворчості; формування світоглядної системи (картини світу) на основі раніше набутих емоційно-мотиваційних переваг [6, с. 117].

Узагальнення наукових праць уможливило висновок, стосовно того, що під "розвитком" особистості розуміємо безперервний процес формування особистості як соціальної істоти в результаті соціалізації і виховання.

Оскільки, на думку більшості сучасних науковців, основним джерелом розвитку є внутрішні суперечності, то цей процес, по суті, є саморозвитком.

З огляду на виявлення того, що категорія "розвиток" свідчить про її тісний взаємозв'язок з поняттям "саморозвиток". Далі розглянемо категорію "саморозвиток".

Префікс "само", на думку Д. Рувінського, не "заперечує ролі людини в розвитку власної особистості, не виокремлює її від соціальних умов, що завжди впливають на цей розвиток, а підкреслює, що даний вплив здійснюється в процесі саморуху психічних процесів" [13].

Як відомо, багато хто з філософів античності цікавилися проблемами самопізнання, самовдосконалення та самореалізації, серед них: Геракліт, Піфагор, Сократ, Платон, Аристотель, Епікур, Сенека.

Важливо наголосити, що Аристотель великого значення надавав самопізнанню особистості та розвитку через розумову працю. Саме в процесі діяльності відбувається саморозвиток особистості [1].

Ідея саморозвитку є провідною у "Моральних листах до Луцілія" Сенеки. На думку Сенеки, найвища цінність – це розвиток та вдосконалення власної душі та розуму, тобто самого себе. Отже підкреслюється необхідність саморозвитку для того, щоб бути у злагоді з самим собою. Необхідно кожен раз самоаналізувати свої надбання і задумуватись над тим, чи не змінились бажання і прагнення. Зміна бажань – ознака перебування в русі, а значить і розвитку, це краще ніж стояти на місці.

Окрім цього, порівнюючи історичні періоди слід зауважити, що в античності освітня система спрямована була на фізичний розвиток, у середні віки – на духовний розвиток, у новий час на психічний розвиток, тобто на розвиток інтелекту та волі.

Опрацювання науково-теоретичних джерел відповідної проблематики дає змогу зробити висновок, що самопізнання, є засобом подолання людських вад; яке спрямовує на розвиток природних задатків шляхом самовдосконалення. Це підтверджує видатний філософ, поет, педагог Г. Сковорода. На його думку, людське життя необхідно спрямувати на самопізнання, що неодмінно поведе за собою саморозвиток.

Окрім того цілком логічним бачиться те, що аналіз досліджень М. Бахтіна, М. Бубера, К. Роджерса, дозволяє виокремити ряд суттєвих ознак цього феномену, а саме: саморозвиток – внутрішній процес, визначений спосіб реагування людини на вплив середовища, усвідомлене вдосконалення себе самою людиною.

Разом з тим О. Матвієнко стверджує, що саморозвиток особистості – це не просто залежна від особистості антропологічна проблема, сьогодні це важлива соціальна проблема, яка очікує свого адекватного осмислення, а саме: наскільки суспільство створює відповідні умови для самореалізації особистості, стимулює її саморозвиток чи, навпаки, блокує його [10, с. 217].

Для повнішого розуміння окресленої проблеми варто згадати, що два основних підходи до розуміння поняття "саморозвиток" визначає О. Затворнюк: психологічний і процесуально-організаційний [9]. Процесуально-організаційний об'єднує розуміння особистісних і професійних самозмін як процесів. Серед них науковець виділяє внутрішньо і зовнішньо організовані процеси. У своєму дослідженні, О. Затворнюк стверджує, що зовнішньо організований процес саморозвитку передбачає наявність зовнішнього впливу, який, по суті, є педагогічним процесом, проте існує й неорганізований вплив, вплив середовища, тобто соціальний.

Вивчення та узагальнення наукових праць з проблеми дослідження уможливило висновок стосовно того, що саморозвиток може розглядатися в різних аспектах: як мета, засіб, явище, стан, зміна, результат, підсумок тощо.

Також саморозвиток розглядається як саморух (Ф. Гегель, І. Кант, Г. Сковорода, та ін.), внутрішня активність (В. Андреев, Г. Балл, Г. Костюк, Л. Рубінштейн та ін.), потреба (М. Бердяєв, І. Булах, С. Максименко, М. Савчин та ін.), здатність, характеристика (Є. Ісаєв, С. Косарецький, В. Маралов, В. Слободчиков та ін.), зміна (С. Франк, М. Хайдеггер, М. Мамардашвілі, О. Суворов, Г. Цукерман та ін.), процес (Я. Коменський, Дж. Локк, Й. Песталоцці, М. Костенко, Л. Куликова та ін.), механізм (З. Карпенко, Т. Титаренко, В. Ямницький та ін.), технологія (Ю. Лобейко, Г. Селевко, Т. Тихонова, Т. Шестакова та ін.). Професійний саморозвиток педагога займає важливе місце серед актуальних проблем психології та педагогіки (Г. Балл, Л. Виготський, Н. Кічук, І. Харламов та ін.).

Бачиться особливо суттєвим те, що у філософському дискурсі саморозвиток розуміється як духовно-практичне перетворення особистості з метою повноти індивідуального самовираження (М. Бердяєв, В. Соловйов).

Ще вважаємо необхідним згадати те, що у психологічних дослідженнях проблемою саморозвитку особистості займалися Г. Костюк, О. Леонт'єв, С. Максименко, О. Суворов та ін. (ними визначено місце саморозвитку у процесі розвитку та загалом, у психіці людини); С. Братченко, М. Миронова, Н. Колотій (в контексті проблем психічного здоров'я); Л. Виготський, С. Рубінштейн (проблеми психічного розвитку особистості); серед зарубіжних психологів – А. Маслоу, К. Роджерс (в аспекті самоактуалізації) та багато інших.

Відтак, беручи до уваги, дослідження науковців, бачиться ймовірним те, що у психології однією з ознак гуманізації є підвищена увага до феноменів, що позначаються поняттям "само-" (саморозвиток, самосвідомість, самореалізація, саморегуляція, самоактуалізація тощо), оскільки вони дозволяють акцентувати провідну роль людини в організації свого життя і навколишнього соціального середовища й актуалізувати її відповідальність у цих процесах.

Окрім цього, за твердженням Ф. Гонаболіна, саморозвиток – процес активної, послідовної, прогресивної і в цілому незворотної якісної зміни психологічного статусу особистості; саморозвиток – це потреба в самовдосконаленні, самовихованні, в побудові себе як особистості [6, с. 76].

Опрацювання науково-теоретичних джерел відповідної проблематики дає змогу пересвідчитися, що на думку психологів, основними формами саморозвитку, які можуть бути використані особистістю, є: самопрезентація, самовираження, самоствердження, самовдосконалення, самоактуалізація, самореалізація.

Аналіз праць учених дозволив Ю. Прищупі визначити основну сутнісну характеристику та внутрішній механізм саморозвитку – свідому якісну самозміну – та зробити висновок про те, що саморозвиток особистості забезпечує її здатність до самодетермінації. "Внутрішня свобода", "розриви детермінації" – поняття, які відображають принципову можливість саморозвитку. Цілеспрямований саморозвиток є якісним показником процесу становлення суб'єктності людини. Джерелом саморозвитку особистості є її взаємодія з оточенням. Забезпечує саморозвиток особистості її здатність до самодетермінації. Мотивація саморозвитку є важливим аспектом та інструментом самоактуалізації особистості та є стійкою узагальноною особистісною диспозицією, яка проявляється у вигляді низки схильностей до типового реагування у різноманітних ситуаціях і визначає вектор особистісного й суспільного існування особистості [13, с. 69].

Для повнішого розуміння окреслених проблем необхідно підкреслити, що особливий інтерес для нашого дослідження становлять наукові розробки Г. Назаренко, яка розуміє саморозвиток особистості як активну цілеспрямовану діяльність задля зміни самої себе власними зусиллями за допомогою цієї діяльності, розв'язання внутрішніх протиріч свого існування у демократичному просторі.

Як свідомий процес особистісного становлення з метою ефективної самореалізації на основі значущих прагнень і зовнішніх впливів розглядає саморозвиток особистості С. Болсун. Відповідно, творчий саморозвиток є визначеною структурно-процесуальною характеристикою особистості, яку можна уявити і як процес підвищення ефективності процесів "самості", і як рівень та особливу якість особистості – здатність до професійного саморозвитку [3].

Оскільки процес саморозвитку особистості багатоплановий, багатоаспектний, здійснюється в різних формах, набуває різних ознак у часі, він не може бути описаний через єдиний психологічний механізм, слушно наголошує О. Затворнюк. Для особистісного саморозвитку винятково важливу роль

відіграє емоційне забарвлення того, що інтеріоризується. Об'єкти та явища одержують своє представництво у системі особистісних смислів через емоційне переживання. Тільки у цьому випадку вони отримують статус значущості для людини, тобто мають для неї певний сенс. Лише емоційно прийняті явища й активне, діяльне ставлення до них створюють умови для актуалізації й активізації саморозвитку особистості. Саморозвиток також здійснюється за допомогою механізму ідентифікації (емоційно-когнітивного процесу пізнання й ототожнення себе як суб'єкта). Ідентифікації суб'єкта пов'язані між собою певними зв'язками, утворюють систему, в якій одні ідентифікації посідають центральне місце, інші – периферійне. Тільки усвідомлена (тобто опрацьована свідомістю) особистісна риса, стан або форма поведінки може бути проаналізована і трансформована, змінена, конструктивно перебудована на користь особистості. Це є умовою особистісного зростання і саморозвитку.

Дослідження саморозвитку у педагогіці спрямовані на пошук можливостей, технологій впливу системи освіти на спонукання особистості до саморозвитку, озброєння її засобами саморозвитку, комплексну підтримку саморозвитку педагогічними методами.

Необхідно підкреслити, що сучасна педагогіка використовує більш широке трактування процесу саморозвитку, під яким розуміється "процес самостійної, цілісної, ціннісно-орієнтованої діяльності особистості, спрямованої на безперервну самозміну як збагачення індивідуального досвіду і духовно-моральних сил відповідно до внутрішнього образу "Я" й актуальних соціальних очікувань". Тобто в цьому випадку саморозвиток розглядається як прагнення людини змінити себе й оволодіти засобами такої зміни; як особливий процес, який іде за іншими "самопроцесами" і спирається на них.

Окрім зазначеного, варто згадати ще й те, що у розкритті педагогічного аспекту поняття "саморозвиток" наголошується на суб'єктивності особистості, розвитку людиною власної "самості", здатності її до самотворення, можливості створити свій образ в цілому образі світу, самоактуалізуватися, самовдосконалюватися й самостверджуватися в процесі самореалізації в діяльності та спілкуванні. Про саморозвиток можна говорити як про фундаментальну спроможність людини ставати і бути справжнім суб'єктом свого власного життя.

У контексті нашого дослідження становить інтерес позиція В. Семиченко, яка займається проблемою особистісного розвитку і саморозвитку в контексті неперервної професійної освіти. Саморозвиток вона розуміє як прагнення людини збагатити свої індивідуальні якості за допомогою тих видів діяльності, які сприяють їх формуванню чи вдосконаленню [14, с. 50].

Близькою до нашої є позиція Б. Вульфова і В. Іванова, які категорію "саморозвиток" розглядають як власну активність людини у зміні себе, у розкритті, збагаченні своїх духовних потреб, всього особистісного потенціалу. Ще вважаємо необхідним згадати те, що на думку М. Вієвської та Л. Красовської, потреба у саморозвитку визначає ставлення індивіда до самого себе, за якого формується готовність до перетворення власної життєдіяльності та пошук можливостей максимальної професійної самореалізації. Потреба у саморозвитку виникає тоді, коли індивід усвідомлює не тільки власний етап розвитку, а й визначає зону потенційного розширення професійних потреб та можливостей.

Висновок. Процес саморозвитку особистості та його результати визначаються двома факторами:

- здатністю особистості до діяльності "зі знанням справи", тобто з якістю і рівнем його освіти;
- характером і ступенем втілення соціально-культурного досвіду в реаліях, з якими має справу суб'єкт діяльності.

Категорія "саморозвиток", як будь-який процес, має певні структурні етапи. Кількість і зміст її структурних етапів і розрізняє трактування поняття "саморозвиток" між собою та можливістю його здійснення.

Використані джерела

1. Аристотель. Сочинения: в 4 т. Москва, 1975. Т. I. Метафизика. О душе. 537 с.
2. Богуславский М. В. Синергетика и педагогика. *Magister*. 1995. № 2. С. 14–18.
3. Болсун С. А. Развитие педагогической техники учителя в процессе повышения квалификации: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Центр. ін-т післядиплом. пед. освіти. К., 2002. 20 с.
4. Гальперин П. Я. Введение в психологию. Москва, 1976. 319 с.
5. Гегель Г. В. Ф. Сочинения: в 9 т. Москва, 1967. Т. 7. 211 с.
6. Гоноболин Ф. Н. Психологический анализ педагогических способностей. *Способности и интересы*. Москва, 1961. 245 с.
7. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Київ, 1997. 370 с.
8. Елканов С. В. Профессиональное самовоспитание учителя. Москва, 1986. 143 с.
9. Затворнюк О. Н. Формирование у будущих психологов готовности к профессиональному самосовершенствованию *Zbior raportow naukowych. Konferencji Miedzynarodowej Naukowo-Praktycznej Pedagogika. Realizacja badan i projektow*. Warszawa: Wydawca Sp.z o.o. Diamond trading tour, 2015. Str. 53 – 59.

10. Затворнюк О. М., Матвієнко О. В. Професійна підготовка майбутніх психологів як психолого-педагогічна проблема. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. №1. С. 215–220.
11. Коломінський Н. Л. Психологічні основи диференціації та індивідуалізації процесу підвищення кваліфікації педагогічних кадрів. *Актуальні проблеми безперервного підвищення кваліфікації педагогічних кадрів України в умовах становлення національної школи: тези 3-ї звіт. конф. ін-ту*. Київ, 1992. С. 11–13.
12. Краткий психологический словарь / Ред.-сост. Л. А. Карпенко; под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. Ростов на Дону, 1998. 512 с.
13. Пришупа Ю. Ю. Принципи формування самоосвітньої компетентності у процесі фахової підготовки. *Дидактика: теорія і практика: зб. наук. праць / Ін-т пед. НАПН України*. Київ, 2014. С. 67–70.
14. Рувинский Л. И. Концепция профессионально-деятельной подготовки учителей. *Интецификация профессиональной подготовки будущих учителей*. Казань, 1988. С. 3–1.
15. Семиченко В. А. Психология деятельности. Київ, 2002. 248 с.

Kalugina T.

ESSENTIAL CHARACTERISTIC OF THE CONCEPTS OF "DEVELOPMENT" AND "SELF-DEVELOPMENT" OF THE TEACHER IN THE CONDITIONS OF MODERNIZATION OF UKRAINIAN EDUCATION

The problem of professional activity of a modern teacher of an educational institution under the conditions of modernization of Ukrainian education is researched in this article. The mechanism of professional self-development of the teacher, features of adaptation in the conditions of transition of Ukraine to the European system of education are described. The professional self-development of the teacher is explored by analyzing the basic definitions: "development", "self-development" from the standpoint of philosophy, psychology, pedagogy. The process of self-development of a teacher's personality and its results are determined by two factors: the ability of the individual to "know the cause" activity, that is, the quality and level of his education, as well as the nature and level of the integration of socio-cultural experience into the practice with which the subject is dealing. Current situation of social development has urged the need for a comprehensive study of such a phenomenon as the professional development of foreign language teachers in the modern educational system. The problem of readiness of foreign language teachers to professional self-development is considered; The methodological approach to defining the concept of "professional self – development" (acmeological, anthropocentric, competence, culturological, synergetic, systemic – activity, sub – object approaches) is singled out. Using these approaches ensures the novelty of the research related to the development and substantiation of pedagogical conditions of professional self-development of foreign language teachers. It is important to emphasize that a new approach in pedagogy, called "hytagogica", will gain great significance in modern conditions. It is the accumulation of best and innovative practices in self-organization, finding effective ways of self-conscious person by inclusion in education, drawing teaching community's to finding a new paradigm of education, where person begins to play a new role of manager of his knowledge. Presented methodological position is that prism to promote selection and structuring of general theoretical ideas that form the conceptual basis of the pedagogical conditions that promote professional self-development of foreign language teachers. Thus, the problems of preparing and improving the professional skills of the foreign language teacher are in the area of the priority tasks of educational policy because today teacher of a foreign language is considered not only as a key figure in the educational process of higher education institution, but also as an active participant of the changes taking place all over the world.

Key words: professional self-development, development, self-development, professional activity, teacher.

Стаття надійшла до редакції 13.03.2018 р.